

RAZVOD BRAKA U BUGARSKOM PRAVU DO KODEKSA O PORODICI IZ 1968. GODINE

— Povodom kodifikacije našeg porodičnog prava —*

I

Bugarsko zakonodavstvo o razvodu braka prošlo je, nakon uspostavljanja socijalističkog društvenog uređenja pa do donošenja Kodeksa o porodici iz 1968. godine, kroz dve faze. U prvom razdoblju svog razvitka porodično pravo prihvatilo je brakorazvodni sistem teške poremećenosti, dok je istovremeno odbacilo mešoviti sistem i sistem sankcije. Krivica za razvod predstavljala je sastavni deo brakorazvodnog uzroka teške poremećenosti, a njeno prisustvo sud je utvrđivao po službenoj dužnosti. Brak se mogao razvesti krivicom tužioca, ali i krivicom tuženog bračnog druga. Istovremeno brak je mogao prestati i sporazumom bračnih drugova. U ovakvom slučaju sud je bio ovlašćen da samo primi saglasnu izjavu bračnih drugova. Pretpostavke sporazumnog razvoda malo su se razlikovale od klasičnog rimskog brakorazvodnog instituta *divortium mutuo consensu*. Zbog toga, treba istaći, ako zanemarimo neposredni post-revolucionarni period u Sovjetskom Savezu u kome je sporazumni razvod predstavljao običan privatni akt građana koji nije trebalo biti razvod evidentirati, da je ovako široko koncipirani sporazumni razvod bio još jedino prisutan u bugarskom pravu.

---

* U komisiji za kodifikaciju porodičnog prava, u pravnoj teoriji i našoj praksi vodi se veoma nitenzivna rasprava o brakorazvodnom sistemu koji treba prihvatiti u novom Zakoniku o porodici. Jedna posebna varijanta sistema teške poremećenosti sa ublaženim uticajem koncepcije o krivici koja je bila prisutna u bugarskom porodičnom pravu do donošenja novog Zakonika o porodici od 22. marta 1968. godine, po našem mišljenju, može poslužiti kao vrlo solidna osnova ili bar ozbiljan povod za formiranje jednog novog brakorazvodnog sistema koji će odgovarati našim trenutnim potrebama.

Tim povodom, želimo da upoznamo našu širu javnost sa ranijim koncepcijama bugarskog zakonodavstva o razvodu, utoliko pre što smatramo da novi bugarski Zakonik o porodici u tom pogledu donosi manje savršena rešenja. Istovremeno, ima dosta osnova i za prisutnu bojazan da i naš novi Zakonik o porodici ne pode istim ili sličnim putem u odnosu na postojeće zakonodavstvo. Zbog toga je iskustvo koje nam pruža bugarsko zakonodavstvo od višestrukog značaja: po onim vrednostima koje je nekad nosilo i na koje želimo posebno da ukazemo, i po slabostima i nedostacima koji su trenutno prisutni a o kojima će drugom prilikom biti posebno reči.

Zajedno sa opštim (generalnim) uzrokom za razvod braka, koji je postavljen u vidu duboke i trajne poremećenosti bračnih odnosa, bugarsko zakonodavstvo, u svojoj prvoj fazi, zasnivalo se i na složenom sistemu posebnih i apsolutnih uzroka za razvod braka. Na ovaj način, brakorazvodni sistem bio je konstruisan na jednom širem, opštem uzroku za razvod braka i jednoj preciznoj koncepciji razrađenih posebnih i apsolutnih brakorazvodnih uzroka (preljuba, rađenje o glavi, nestalost, neizlečiva bolest, impotentnost u svim njenim oblicima — impotentio generandi i concipiendi kao i impotentio coendi, osuda na kaznu, zlostavljanje, teške uvrede i nečastan život, odnosno pretrpljene telesne povrede zajedno sa svim oblicima psihičke torture i moralne šikane).

U odnosu na zakonodavstvo drugih socijalističkih zemalja, koje se u to vreme u mnogo čemu odlikovalo jednim gotovo neprikrivenim epigonstvom, zatim težnjom za neveštim podražavanjem nekad često praktikovanog uprošćenog sistema teške poremećenosti prihvaćenog u njegovim ekstremnim konzekvencama, i konačno komotnim i olako zauzetim stavom rigoroznog napuštanja svih tradicionalnih koncepcija u domenu razvoda i njegovih opštih posledica, bugarsko pravo, u ovoj prvoj razvojnoj fazi, uključujući i zakonodavstvo Sovjetskog Saveza, nosilo je u sebi karakteristike jedne naglašene koncepcijske individualnosti. U vreme traženja najadekvatnijih stavova, kada se u sovjetskom zakonodavstvu napušta sistem sporazumnog razvoda a ostale socijalističke republike ne prihvataju ovaj brakorazvodni uzrok, bugarsko zakonodavstvo kreće jednim samostalnim putem. Izuzimajući naše i albansko zakonodavstvo druge evropske socijalističke zemlje nisu prihvatile ni razrađen sistem posebnih (apsolutnih) uzroka za razvod braka. Zbog toga treba primetiti da se u ovom koncepcijskom pristupu nalaze osobenosti bugarskog zakonodavstva o razvodu u prvoj fazi njegovog razvitka.

II

Drugi period u razvoju bugarskog zakonodavstva o razvodu nastaje početkom novembra 1953. godine donošenjem Zakona o izmeni i dopuni Zakona o licima i porodici. Po ovoj zapaženoj izmeni noveliran je i sistem brakorazvodnih uzroka. Pre svega napušta se koncepcija o sporazumnom razvodu koja je, prema izvršenim procenama, omogućavala brojne i lakomislene razvode. Istovremeno napušten je i procesni princip o utvrđivanju krivice po službenoj dužnosti, dok svi posebni uzroci za razvod braka gube svoju normativnu samostalnost i stapaju se u opšti (generalni) uzrok za razvod braka (tešku i trajnu poremećenost). Praktično iz ovakvog reformskog zahvata, limitirani posebni uzroci za razvod braka sada su prezentirani u formi primernog (egzemplarnog) nabiranja uz ostale anonimne uzroke za razvod braka. Na ovaj način, bugarsko zakonodavstvo o razvodu prihvatilo je sistem teške poremećenosti uz jednu posebnu varijantu ublaženog sistema krivice.

Upoređujući prvu sa drugom fazom razvoja, na zaključku ovih opštih izlaganja, treba istaći, da je bugarsko zakonodavstvo od nekada složenog brakorazvodnog sistema koji se sastojao iz jednog opšteg uz-

roka za razvod braka, zatim sporazumnog razvoda i najzad sedam posebnih (apsolutnih) uzroka za razvod braka uz utvrđivanje krivice po službenoj dužnosti, prešlo na sistem jednog opšteg (generalnog) uzroka za razvod braka čije su osnovne pretpostavke zasnovane na teškoj poremećenosti bračnih odnosa. Taj jedinstveni brakorazvodni uzrok, kojim se bugarsko zakonodavstvo o razvodu sada gotovo u potpunosti izjednačava sa brakorazvodnim sistemima u istočno evropskim zemljama, sadržan je u čl. 47 Zakona o licima i porodici i ovako je formulisan:

„Svako od bračnih drugova može tražiti razvod ako zbog preljube, zarazne ili nasledne bolesti, dugog odsustva, pretrpljenih fizičkih ili moralnih povreda ili drugih subjektivnih ili objektivnih razloga, brak bude tako duboko poremećen da se sa stanovišta bračnih drugova, dece i društvene zajednice produženje porodičnog života ne može tražiti.

Zahtev se neće uvažiti ako je poremećenost u braku posledica isključive krivice jednog bračnog druga a drugi suprug nastoji da brak očuva. Izuzetno razvod se može dopustiti i bez saglasnosti drugog bračnog druga ako važni opšti interesi to nalažu”.

Iz ovakve stilizacije čl. 47 Zakona o licima i porodici rezultira da je u njemu pre svega dat pojam duboke poremećenosti sa njegovim bitnim karakteristikama i izvesnim direktnim uzrocima koji je izazivaju, a zatim da je u njemu objašnjena i uloga krivice za razvod braka. Zbog toga, treba posebno razmotriti ove sastavne komponente brakorazvodnog uzroka teške poremećenosti.

1. POJAM TEŠKE POREMEĆENOSTI BRAKA

1. *Opšta razmatranja.* U pristupu ovom pojmu obično se ističe da ne treba očekivati da se može tražiti, naći i pružiti jedna potpuna (trajna) i završena (celovita) definicija teške poremećenosti. Ovaj brakorazvodni uzrok ima za predmet jednu veoma složenu sintezu kompleksnih životnih odnosa u kojoj su sadržane brojne karakteristike ekonomskih, fizioloških, individualnih (ličnih, intimnih, emocionalnih), naslednih, etičkih, rodbinskih i drugih pretežno afekcionih elemenata. Izuzetna složenost i teškoća u određivanju pojma duboke poremećenosti proističe ne samo usled dinamičnosti, multiplicitiranosti i neuhvatljivosti ljudske prirode koji su tuđi šematska vizija stvarnosti i jednostrana ocena sopstvenih postupaka i ponašanja drugih, već i zbog subjektivne i neposredne vezanosti ovog pojma za psihički život i intimni svet bračnih drugova i porodičnih odnosa uopšte. Zbog toga se u nauci bugarskog porodičnog prava ističe da se pojam teške poremećenosti ne može odrediti jednom kauzalnom i doktrinarnom metodom, već jedino fragmentarnim postupkom i deskriptivnim pristupom.

Teška poremećenost bračnih odnosa, ili „duboko rastrojstvo braka” kako ovaj brakorazvodni uzrok naziva zakonodavac, zasniva se na psihičkim osobenostima bračnih drugova, njihovim afekcionim interesima i ličnim osećanjima koja gaje jedan prema drugom. O ovim emocionalnim

komponentama iz psihičkog života bračnih drugova ne može se suditi, niti izvoditi zaključci o njihovoj prirodi, moralnoj snazi, mentalnim osobnostima, odlikama temperamenta i svojstvima karaktera bez poniranja u intimni svet bračnih drugova i upoznavanja sa svim složenostima i protivrečnostima njihove ličnosti. Ono što nam spoljni izgled bračnih drugova, njihovi rutinski pokreti, konvencionalne izjave, usiljen osmeh ili dobro sračunata pažnja mogu da prikriju, otkriva nam u svoj dubini svoje ozbiljnosti i autentične izvornosti unutrašnji život bračnih drugova. Drugim rečima, pogled u taj introspektivni svet može nam pružiti tragove duboke i trajne poremećenosti bračnih odnosa čak i onda kada se na površini svih zbivanja u braku pojavljuje jedan bračni mir i ko-rektnost.

Izražena u najneposrednijem viđenju, bračna poremećenost predstavlja potpunu suprotnost normalnim bračnim odnosima. U stanju poremećenih bračnih odnosa nestaje među supruzima svako osećanje bliskosti, uzajamnog poštovanja, prijateljstva, a gube se i svi oblici uzajamnog pomaganja i zaštite, iskrenosti i odanosti. Umesto ovih odnosa, pojavljuje se osećanje mržnje i prezira, odvratnosti i ravnodušnosti, nepoverenja i nezainteresovanosti za sudbinu bračnog druga. Pod uticajem teške poremećenosti brak se pretvara u svoju suprotnost. Sve moralne veze i fizički kontakti bračnih drugova prestaju i to nekada burno i intenzivno, a u drugim slučajevima postepeno i jedva primetno. Imovinska zajednica bračnih drugova više ne egzistira. Svako od bračnih drugova počinje da vodi svoj zaseban i odvojen život. Svi elementi sadržaja bračnih odnosa više nisu prisutni. Moralni i drugi ciljevi braka, koji i opravdavaju ovu društvenu instituciju, više se ne ostvaruju. Brak je izgubio svoj smisao, svoje opravdanje kao i razlog za svoje dalje pravno postojanje.

Unutrašnji uzroci teške poremećenosti bračnih odnosa obično imaju najrazličitije oblike. Njihova psihološka intonacija, afektivnost, emocionalni uspon ili moralni pad, postojanost i žestina, način ispoljavanja kao i verbalni sadržaj u mnogome zavise od uzrasta bračnih drugova, njihovog vaspitanja, sredine u kojoj se kreću, lične kulture, zdravstvenog stanja, zanimanja, materijalnog položaja, obrazovanja, odnosa prema braku i porodici, sopstvenog poštovanja kao i prisustva dece u tom braku.

Teška poremećenost, koja stvara duboko nezadovoljstvo u uzajamnom raspoloženju bračnih drugova, spolja se manifestuje najčešće u oštrim raspravama i objašnjenjima, čestim svađama ili tihim, obično ironičnim i zajedljivim prepirkama, fizičkim razračunavanjima i teškim uvredama. No, treba istaći, da se u stanju teške poremećenosti bračnih odnosa supruzi mogu ponašati prividno korektno, da odnosi u porodici izgledaju normalni, da se sve odvija u jednom miru, stabilnoj uzdržanosti i permanentnoj trpeljivosti i odricanju. Međutim, u ovakvom izgledu poremećenog braka postoji utisak dubokog mira jer bračni drugovi ne govore. Njihova uzajamna ravnodušnost i nezainteresovanost je potpuna, a nekadašnja ljubav zamenjena je jednim bezbojnim i monotonim stanjem apatije i bezvoljnosti. U ovakvom braku supruzi vode odvojen život iako stanuju u istom stanu, polno ne opšte, a deci poklanjaju pažnju kao roditelji koji više nisu bračni drugovi.

Iz ovog što je rečeno nije teško izvući zaključak da se pojam teške poremećenosti bračnih odnosa određuje jednom deskriptivnom metodom. Iako je institucija braka u svojim pravnim pretpostavkama jasno određena i čvrsto postavljena, razlozi za njen prestanak razvodom su brojni, veoma različiti i krajnje neodređeni. Brak može nastati isključivo na jedan način, ali može prestati pod uticajem više činilaca. Zbog toga treba reći da teška poremećenost emanira iz braka kao osobenost njegove negacije, da je data kao specifičnost svake bračne zajednice, a da se ne nameće spolja kao apriorna, unapred data i apstraktno formulisana pretpostavka za razvod braka. Brak je najintimnija veza ljudskih bića, a njihova priroda je do te mere različita da se brak u svakom posebnom slučaju pojavljuje kao oblik minijature organizacije u kojoj totalno dominira bogatstvo varijeteta ličnosti. Zbog toga su i oblici u kojima se menjaju odnosi u braku pod direktnim uticajem samih promena u prirodi ličnosti. U ovoj konstataciji treba tražiti i objašnjenje zašto se pojam teške poremećenosti u krajnjoj liniji ne vezuje za brak uopšte, za njegove karakteristike kao društvene institucije koja ima svoju samostalnu apstraktnu vrednost, već za svaki brak posebno, za njegov konkretni oblik koji nastaje u određenom trenutku i živi na određenom prostoru.

2. *Objektivne pretpostavke teške poremećenosti braka.* Da bi poremećenost bračnih odnosa mogla imati karakter uzroka za razvod braka, čl. 47. Zakona o licima i porodici, kao i praksa Vrhovnog suda, zahtevaju da je poremećenost u odnosima bračnih drugova po svojoj prirodi i po svome dejstvu trajna (neuklonjiva) i teška (ozbiljna). Obe ove objektivne pretpostavke bračne poremećenosti moraju biti istovremeno (kumulativno) prisutne. Zbog toga, ako je poremećenost ozbiljna ali nije trajna, onda se kao slučajna ili prolazna pojava može dobrom voljom bračnih drugova ukloniti. S druge strane, ako je poremećenost trajna ali nije ozbiljna (duboka, teška), onda obično dotiče samo periferne okvire braka i manje važne odnose bračnih drugova, tako da su izgledi za ponovno uspostavljanje sređenih odnosa sasvim mogući. Manji sukobi i prolazna objašnjenja bračnih drugova su vrlo česti u braku, ali oni ne predstavljaju i razlog za poremećaj bračnih odnosa. Zbog toga, jedino poremećenost u braku koja zahvata bitne odnose bračnih drugova i koja nema izgleda da vremenom bude savladana i uklonjena, predstavlja razlog za razvod braka. Treba primetiti da ovo opravdano insistiranje na kvalifikatornim momentima teške poremećenosti rezultira iz objektivne potrebe da se razvede samo onaj brak koji je izgubio svoj smisao, kome ne daju podršku bračni drugovi i koji više nema svoje društveno opravdanje.

a) *Trajna poremećenost.* Razvod braka zbog poremećenih odnosa bračnih drugova može se tražiti ako okolnosti svakog posebnog slučaja objektivno ukazuju da je poremećenost trajna i da je stalno prisutna u odnosima među supruzima. Poremećenost je trajna ako je kontinuirano (permanentno) prisutna u svim odnosima bračnih drugova ili onim koji su bitni i odlučujući za stabilnost jednog braka. Povremeni kraći prekid u sukobima bračnih drugova objektivno predstavlja samo

novi uvod (a nekad kraći predah) u još žešće sukobe ili ponovno oživljavanje starih (latentnih) objašnjenja i nesporazuma.

Prisustvo komponentne trajnosti u poremećenim odnosima bračnih drugova proističe iz same suštine ustanove razvoda. Prestanak jednog braka razvodom opravdan je samo u slučaju ako produženje bračne zajednice više nije moguće i ako nema nikakvog izgleda da se nastali sukobi u braku mogu savladati. Zbog toga je trajan poremećaj odnosa bitan uslov za prestanak braka razvodom.

b) *Ozbiljna poremećenost*. Poremećenost u bračnim odnosima je ozbiljna (duboka, neuklonjiva) ako proističe iz bitnih odnosa bračnih drugova, određuje karakter njihovog ponašanja i utiče na prirodu njihovog osećanja. Poremećenost ima neuklonjive razmere ako je prisutna uprkos svim ulozenim naporima da se bračni drugovi izmire i njihovi odnosi konsoliduju. Pokušaji suda, intervencija bliskih rođaka i zalaganje najbliže okoline da bračni drugovi ponovo uspostave normalne porodične odnose ostaju bez rezultata. Pri stanju ozbiljne poremećenosti prekinuta je svaka moralna, psihološka, materijalna i fizička veza bračnih drugova. Njihov dalji zajednički život postao je nepodnošljiv.

Konstatovana nemogućnost zajedničkog života uvek je posledica određenih odnosa u konkretnom braku. Ocena trajne poremećenosti dobrim delom zavisi i od dužine bračnog staža. Kod brakova koji su tek zaključeni, treba pažljivo ispitati da li su postojale vremenske mogućnosti da dobiju karakter ozbiljne poremećenosti. U ovakvim brakovima bračni drugovi se nalaze u početnoj fazi upoznavanja, a proces materijalne konsolidacije, uzajamnog prilagođavanja i sređivanja porodice još nije završen. Zbog toga treba proveriti da li je prisutna poremećenost imala prostorne mogućnosti da dobije ozbiljne i duboke razmere.

3. *Subjektivne pretpostavke teške poremećenosti braka*. Prestanak braka razvodom je pojava na koju se ne gleda blagonaklono. Razvod nije ustanova čiji se cilj nalazi u njoj samoj. Naprotiv, razvod predstavlja samo sredstvo za pravno razrešavanje neuspelih brakova. U tom smislu razvod je nužno zlo te se njegovo prisustvo mora svesti na što manju meru. Zbog toga je razvod krajnji korak a ne pravilo za rešavanje odnosa u poremećenom braku.

U skladu sa ovim postavkama razvod treba dopustiti samo u slučaju kada to nalažu interesi bračnih drugova, dece koja su rođena u tom braku i društva u okviru čije zaštite je brak zaključen. Zbog toga, prilikom svakog zahteva da se brak razvede treba oceniti, zajedno sa razlozima da se zahtev uvaži, i sve argumente koji govore protiv toga. Pri odlučivanju treba posebno imati u vidu kako će razvedeni brak uticati na odnose bivših bračnih drugova i na decu koja su u tom braku rođena. Razvod braka ne sme za sobom povući samo jednostrane posledice u kojima su odnosi bračnih drugova povoljno rešeni a zanemarene kompleksne potrebe i interesi dece (njihov pravilni smeštaj, obezbeđeno vaspitanje, potrebna nega i dovoljan iznos sredstava za redovno i blagovremeno izdržavanje). Zbog toga se kao samostalna pretpostavka brakorazvodnog uzroka teške poremećenosti pojavljuje i ocena stepena uticaja razvedenog braka na interese bračnih drugova, dece i društva kao celine. Praktično, iz ovakve formulacije zakona proističe da se brak

može razvesti zbog teške poremećenosti bračnih odnosa samo u slučaju ako je takva odluka u skladu sa svim interesima koji su angažovani u tom braku. Zbog toga treba posebno sagledati dejstvo i uticaj svih prisutnih interesa.

a) **I n t e r e s b r a č n i h d r u g o v a.** Brak je zakonom uređena zajednica života bračnih drugova. Od njihovih uzajamnih odnosa, dobre volje i međusobnih osećanja u mnogome zavisi stabilnost i trajanje braka. Na isti način, od karaktera odnosa bračnih drugova dobrim delom zavisi i da li će njihov brak prestati razvođom. Ako oba bračna druga, posle uzaludnih pokušaja da srede i smire svoje bračne odnose, konačno dođu do zaključka da je njihov dalji zajednički život u poremećenom braku postao neodrživ i zatraže istom tužbom (subjektivna kumulacija) da se brak razvede, onda postoji pretpostavka da se interesi bračnih drugova poklapaju sa potrebom da njihov brak prestane razvođom. Međutim, ako tužbu za razvođ braka podnese samo jedan bračni drug a drugi se protivi razvođu jer smatra da se poremećeni odnosi ne mogu tretirati kao ozbiljni i trajni, onda se zahtev da se brak razvede mora dovesti u sklad i procesnu ravnotežu sa stavom da se brak očuva. Uloga suda u ovom slučaju svodi se na procenu koji je od prisutnih interesa opravdaniji i pretežniji.

Sa ovim zahtevom o proceni interesa bračnih drugova u tesnoj je vezi i mogućnost da se brak ne razvede iako oba bračna druga na tome insistiraju. Sporazumni razvođ više nije priznat, te se stepen poremećenosti bračnih odnosa mora posebno ispitivati pri svakom zahtevu za razvođ braka. To nalažu interesi bračnih drugova, jer se objektivno mogu naći u zabludi u pogledu svojih stvarnih osećanja. Isto tako ne isključuje se mogućnost da su bračni drugovi nedovoljno ozbiljno pa čak i površno procenili mogućnost daljeg vođenja zajedničkog života, da su neke konfliktne pojave precenili a uzajamne pozitivne osobine sasvim podcenili ili nedovoljno uočili. Zbog toga, u ovakvom slučaju interes bračnih drugova ne leži u potrebi da se njihov brak razvede, iako su to zajednički tražili, već u neophodnosti da se njihov brak očuva. Ova pojava o pogrešnoj proceni svojih stvarnih interesa (a posebno afekcionih) nalaže sudu jednu odgovornu i delikatnu misiju da štiti interese bračnih drugova i onda kada to oni ne traže.

b) **I n t e r e s d e c e.** Položaj i prava dece, kao i prisustvo njihovog ličnog i materijalnog interesa, od posebnog je značaja prilikom ocene osnovanosti zahteva za razvođ braka. Interes dece prema daljoj pravnoj sudbini odnosa njihovih roditelja može biti izražen na dva, u osnovi divergentna načina: da se brak održi; i u neophodnosti da se brak razvede.

U prvom slučaju, deca nalaze svoj stvarni interes u potrebi da se roditelji zajednički brinu o njihovom vaspitanju, fizičkom podizanju i opšte društvenom formiranju. Stanje zdravlja jednog od deteta, njegova vezanost za oba roditelja, preosetljivost i nežnost njegove psihičke konstitucije, potreba za moralnom sigurnošću i permanentnom podrškom, nalažu da se brak održi uprkos zahtevu bračnih drugova da se brak razvede. Pri nastanku jednog braka, koji se kasnije transformirao u porodicu, bračni drugovi moraju imati u vidu da se njihov društveni položaj izmenio, a uloga u braku proširila i postala odgovornija. Njihovo

svojstvo bračnih drugova dopunjeno je misijom roditelja. U sklopu ovih nastalih promena, deca imaju pravo da zahtevaju od svojih roditelja puno angažovanje pa i žrtvu ako u razvodu ne vide rešenje svojih ličnih potreba. Zbog toga će sud nastojati da u ovakvom slučaju održi bračnu zajednicu ako to opšte prilike i posebne okolnosti dopuštaju.

Prema drugoj varijanti, zahtev bračnih drugova da se brak razvede poklapa se u svemu sa potrebom dece da više ne žive u porodičnoj sredini svojih roditelja. Teška porodična atmosfera u kojoj deca žive stvorena stalnim sukobima i poremećenim odnosima njihovih roditelja, zasnovana vanbračna zajednica od strane jednog roditelja, opšta zanemarenost dece i grubo ophođenje sa njima, govore energično o potrebi da se deca više ne nalaze u ovakvoj nezdravoj sredini. Psiha dece, naročito u njihovoj ranoj mladosti, veoma je osetljiva i podložna dubokim traumama. Zbog toga je razvod braka i odluka suda o smeštaju dece od bitnog interesa za njihov dalji normalni razvoj.

c) Opšti interesi. Iz konstatacije da brak predstavlja društvenu instituciju proističe i odnos države prema braku. Zajedno sa porodicom brak uživa posebnu zaštitu i izuzetan socijalni tretman. Zbog toga država ne može biti ravnodušna prema postavljenom zahtevu da se brak razvede. Naprotiv, u svojoj opštoj težnji da očuva ustanovu braka, da spreči njeno lakomisleno i nedovoljno promišljeno nastajanje, država, isto tako, ulaže izuzetnu pažnju i pokazuje poseban interes da se spreči pojava brzih, lakomislenih i brojnih razvoda. Zbog toga svi zahtevi za razvod koji nisu motivisani ozbiljno poremećenim odnosima bračnih drugova kao i konstatacijom o nemogućnosti daljeg zajedničkog života, dolaze u sukob sa opštim interesom društva.

S druge strane, treba posebno naglasiti, da društvo ima interesa da štiti samo onu bračnu zajednicu koja počiva na zdravim i snažnim osnovama kao i na usklađenim odnosima zadovoljnih i sretnih bračnih drugova i njihovih potomaka. Opšti interes nije kategorija koja egzistira po sebi izolovano od ostalih odnosa u društvu i spleta zasebnih i pojedinačnih interesa. Zbog toga nastaje opšta podudarnost društvenih i ličnih interesa kada sud utvrdi da treba razvesti brak koji je zbog intenziteta i karaktera poremećenosti izgubio svoj smisao. Brak čije su osnove razorene, služi svojim prisustvom kao rđav primer institucije koju društvo posebno respektuje. Usled toga interesi društva, bračnih drugova kao i dece koja su rođena u braku nalažu da se takva zajednica raskine. Jednom rečju, u sintezi svih prisutnih interesa, društveni interes nalazi svoju osnovnu potvrdu i puni smisao u spoju sa ličnim interesom.

2. UZROCI TEŠKE BRAČNE POREMEĆENOSTI

Apsolutni uzroci za razvod braka ne predstavljaju samostalne pretpostavke na osnovu kojih brak može prestati razvodom. Sve činjenice koje se potencijalno pojavljuju kao mogući uzroci za razvod, gube se u anonimnom svetu opšte uzročnosti. Za razvod je jedino od značaja nastala poremećenost u bračnim odnosima nezavisno od uzroka koji su je izazvali. U krajnjoj liniji, u čl. 47 Zakona o licima i porodici, prisutna je jedna posledica koja uvek, po jednoj neumitnoj zakonitosti opšteg

kretanja, proističe iz jednog beskonačnog broja uzroka. Na ovaj način svi do sada poznati klasični apsolutni uzroci za razvod braka gube u svom odlučujućem uticaju. Pod primatom posledice i njene opšte relativnosti i trenutni uzroci postaju samo posledice nekih mnogo ranijih uzroka.

S druge strane, u opštem uzroku za razvod braka prisutno je primerno (egzemplarno) ali ne i iscrpno (limitirano) nabranje pojedinih činjenica koje su u stanju da svojim uticajem i neposrednim dejstvom izazovu duboku i trajnu poremećenost bračnih odnosa. Te činjenice, pre reforme porodičnog zakonodavstva iz 1953 godine, predstavljale su samostalne posebne uzroke za razvod braka sa svojim apsolutnim karakteristikama. Sada, međutim, ovi nekada posebni uzroci navode se samo kao najtipičniji primeri mogućih uzroka teške poremećenosti. To je, po mišljenju pravne teorije, učinjeno da bi se sudovima u interpretaciji ovog propisa pružila što potpunija i preciznija instrukcija. Bez težnje da se ovim iznetim primerima vaspitno deluje na bračne drugove, bugarski autori smatraju da čl. 47 Zakona o licima i porodici ne bi ništa izgubio od same svoje prirode da je u njemu i propušteno da se nabroje neki od klasičnih posebnih uzroka za razvod braka. Ovakav zaključak proističe iz činjenice da se Zakon o licima i porodici zasniva na brako-razvodnom sistemu teške poremećenosti.

Utvrđeni uzrok teške i trajne poremećenosti bračnih odnosa nema posebnog značaja za sudsku odluku o razvodu braka, niti za posledice koje iz razvedenog braka nastaju. U krajnjoj liniji, mnogi posebni uzroci predstavljaju posledice koje su nastale u poremećenim bračnim odnosima, tako da u determinirajućem odnosu opšte uzročnosti, posledice postaju novi uzroci, a ovako nastali uzroci izvorom ranijih posledica. Na ovaj način teška i trajna poremećenost postaje nekad i svoj sopstveni uzrok dobijajući u tom opštem lančanom i kružnom kretanju uzroka i posledice samo u volumenu svoje težine i intenzitetu svoje trajnosti.

U čl. 47 Zakona o licima i porodici prisutna su i dva posebna uzroka za razvod braka ili, bolje reći, dve kvalifikatorne okolnosti koje sa stanovišta subjektivnog kriterijuma određuju odnos bračnog druga prema bračnim dužnostima ili mogućim uzrocima za razvod braka koji nastaju nezavisno od njegove svesti i volje. Te okolnosti mogu biti subjektivne i objektivne prirode. Prema subjektivnom okviru opštih brakorazvodnih uzroka, činjenice, koji su u stanju da neposredno izazovu poremećenost bračnih odnosa, mogu se pripisati u krivicu bračnog druga koji ih je izazvao svojim protivpravnim aktom. U ovom slučaju prisutni smo skrivljenim postupcima bračnog druga iz kojih je nastala teška i trajna poremećenost bračnih odnosa. U drugom slučaju, posmatramo činjenicu ili splet različitih činjenica koje su u stanju, nezavisno od svesti i volje bračnog druga, da izazovu tešku i trajnu poremećenost bračnih odnosa. U ovom slučaju reč je o uzrocima za razvod braka koji se ne mogu pripisati u krivicu bračnog druga.

Kad je reč o krivici za razvod braka, treba istaći da se Zakon o licima i porodici ne zasniva na sistemu krivice, niti na mešovitom (kombinovanom) brakorazvodnom sistemu. Zbog toga krivica ima samo uslovno značenje u spletu mogućih uzroka za razvod braka. Naime, kao što ćemo kasnije detaljnije videti, brak se može razvesti i na osnovu

isključive krivice bračnog druga koji razvod traži. Krivica za razvod braka od značaja je samo za sadržaj pravnih posledica razvedenog braka, a ne i za mogućnost da se razvod braka traži.

U bugarskoj teoriji porodičnog prava obično se navode i u opštim potezima razrađuju u zakonu primera radi pomenuti mogući uzroci (obično najčešći i već tradicionalni) teške i trajne poremećenosti bračnih odnosa. Ti nekada posebni uzroci za razvod braka su sledeći:

1. *Preljuba*. Prema statističkim podacima koje analizira Vrhovni sud Bugarske, preljuba spada u grupu često prisutnih uzroka za razvod braka. Pre reforme porodičnog zakonodavstva iz 1953. godine sudska praksa kao i pravna teorija ulagali su dosta napora da daju tačnu i preciznu definiciju preljube. Naročito se insistiralo da njenom razgraničenju od drugih oblika polnih odnosa koji se nisu mogli podvesti pod ovaj brakorazvodni uzrok. Međutim, prema sadašnjoj stilizaciji zakonskog teksta ne smatra se da je to nužno. Svaki polni odnos izvan braka, nezavisno od opštih i posebnih okvira preljube kao brakorazvodnog uzroka, smatra se razlogom za razvod braka ako je izazvao tešku i trajnu poremećenost bračnih odnosa.

Za dokazivanje preljube mogu se koristiti sva dokazna sredstva uključujući i prezumpcije, jer se u većini slučajeva sam akt preljube ne može utvrditi.

Interesantno je primetiti da pojedini bugarski autori ne smatraju preljubu u vidu usamljenog, pojedinačnog akta, kao mogućeg uzroka trajne i teške poremećenosti bračnih odnosa. Najčešće ovi slučajni (prolazni) bračni ekscesi, uz prisutno izvinjenje, nailaze na razumevanje i oprostaj drugog bračnog druga. Interes porodice i potrebe dece rođene u tom braku obično su dominantniji od jedne trenutne slabosti koja je ovladala bračnim drugom. Međutim, u slučaju preljube koja je dobila oblik jedne zasnovane trajne vanbračne zajednice, poremećenost bračnih odnosa obično ne može biti savladana. Razvod braka, nastao usled teške i trajne poremećenosti koja je izazvana ovakvim oblikom preljube, samo je logična i razumljiva posledica skrivljenog postupka bračnog druga.

2. *Bolest*. U čl. 47 Zakona o licima i porodici pominje se zarazna i nasledna bolest kao mogući uzrok teške i trajne poremećenosti bračnih odnosa. Međutim, u pravnoj teoriji pojam bolesti shvata se daleko šire. Naime, u ovaj pojam uključuju se i svi oblici oštećenja ljudskog zdravlja. Zbog toga, pored zaraznih i naslednih bolesti u sastav ovog mogućeg uzroka poremećenosti braka ulaze i duševne bolesti kao i svi vidovi polne nemoći (impotencija).

Duševne bolesti koje su teško oštetile psihu bračnog druga smatraju se uzrokom trajne poremećenosti bračnih odnosa jer onemogućavaju bračnom drugu da uspostavi duhovni i drugi kontakt sa obolelim suprugom. Istovremeno, bolesni bračni drug više nije u stanju da vrši svoje bračne dužnosti i obično se nalazi udaljen od porodice radi lečenja i nege.

Zarazne bolesti, u načelu, nisu u stanju da svojim prisustvom izazovu trajnu i tešku poremećenost bračnih odnosa. To se naročito odnosi na prolazne oblike ove bolesti bez obzira na svoj opasni karakter. Međutim, to nije slučaj sa veneričnim i nekim drugim zaraznim bolestima koje su u stanju da sasvim razore bračne odnose.

Nasledne bolesti mogu dovesti do teške poremećenosti bračnih odnosa pre svega zbog prisutne opasnosti da se iz odnosa sa obolelim bračnim drugom kreira defektno, nezdravo (opterećeno) potomstvo. Prisutan strah od ovih mogućih posledica u stanju je da sasvim udalji bračne drugove i učini njihov dalji bračni život nepodnošljivim.

Od posebnog je značaja za razumevanje bolesti kao mogućeg uzroka teške i trajne poremećenosti bračnih odnosa, da se još jednom istakne da njeno prisustvo, samo po sebi, ne predstavlja poseban osnov za razvod braka. Zbog toga je uloga suda od izuzetnog značaja prilikom ocene uticaja bolesti na stav i raspoloženje drugog bračnog druga. U nekim slučajevima razvod se neće dosuditi ako se smatra da prisutna bolest nije u stanju da izazove poremećaj bračnih odnosa. Odluka suda u mnogome zavisi od okolnosti svakog posebnog slučaja u kojima uzrast bračnih drugova, trajanje braka i pravi motivi za razvod mogu biti od odlučujućeg značaja. Tako paraliza bračnog druga, koja je posledica i njegove starosti, ne mora predstavljati razlog za poremećaj bračnih odnosa ako je i drugi bračni drug zašao u godine. Odluka iste prirode doneće se i u slučaju ako motivi za razvod, kod duševne bolesti bračnog druga, leže u sebičnosti i komotnosti bračnog druga koji teži da izbegne svoje moralne i druge dužnosti prema obolelom suprugu. Jednom reči, relativni karakter opšteg brakorazvodnog uzroka određuje u svakom posebnom slučaju i mogući uzrok za poremećaj bračnih odnosa. Zbog toga, iste ili različite bolesti mogu (ali i ne moraju) da predstavljaju uzrok za razvod braka u istim ili različitim bračnim situacijama.

3. *Nestalost.* Po ovom mogućem uzroku teške i trajne poremećenosti bračnih odnosa, bračni drug čiji je suprug nestao može tražiti razvod braka. U zakonu se ne pominje dužina trajanja nestalosti, te se smatra da neizvesnost o životu i smrti bračnog druga mora trajati duže vremena.

Sama dužina nestalosti ima faktično značenje i određuje se obično u svakom brakorazvodnom slučaju.

Činjenica nestalosti u stanju je da izazove poremećenost bračnih odnosa ne samo zbog faktičke nemogućnosti da se bračna zajednica produži, već i zbog stanja neizvesnosti o sudbini nestalog bračnog druga koje razorno deluje na stabilnost bračnih odnosa.

4. *Odvojenost bračnih drugova.* Mogućnost poremećaja bračnih odnosa zbog odvojenog života bračnih drugova u mnogome je slična sa činjenicom odsutnosti bračnog druga. Međutim, u ovom poslednjem slučaju neizvesno je da li je bračni drug u životu, dok to nije slučaj sa brakorazvodnim uzrokom odvojenog života. Kod odvojenosti, kao brakorazvodnog uzroka, poznat je domicil i boravište bračnih drugova, ali je nastao prekid u faktičkoj bračnoj zajednici.

Prema praksi sudova odvojenost bračnih drugova, koja je u stanju da izazove tešku i trajnu poremećenost braka, mora trajati naglašeno dugo. Sudovi ne daju odgovor o potrebnoj dužini trajanja prekinute faktičke bračne zajednice. Zbog toga se ova vremenska komponenta tretira kao faktička činjenica koja se određuje u svakom konkretnom slučaju odvojenog života bračnih drugova.

Prekid faktičke bračne zajednice u stanju je da izazove tešku i trajnu poremećenost bračnih odnosa iz više razloga. Međutim, odluču-

jući razlozi vezuju se za činjenicu postepenog otuđivanja bračnih drugova, za slabljenje njihovih duhovnih veza, sticanje novih poznanstava, drukčijih navika, novih shvatanja o braku, o svom mestu u društvu kao i svojim obavezama prema bračnom drugu. Te činjenice u svom pojedinačnom vidu i kompleksnoj celini u stanju su da sasvim poremete i razore bračnu zajednicu.

U statističkoj evidenciji mogućih uzroka za razvod braka koja se vodi u Vrhovnom sudu, odvojenost bračnih drugova predstavlja jedan od najčešćih uzroka za poremećaj bračnih odnosa. Treba primetiti, da je faktički prekid bračne zajednice u stanju da izazove poremećaj u braku i u slučajevima u kojima je odvojenost bračnih drugova bila opravdana i jedino moguća (odvojenost kao rezultat objektivne životne nužnosti izazvane potrebom lečenja, službenog premeštaja i t. sl.). Međutim, treba posebno naglasiti da sudska praksa ne smatra prihvatljivim zahtev za razvod braka ako je odvojenost bračnog života izazvana neopravdanim postupkom bračnog druga. Kao primer za ovu neopravdanost obično se navodi zloupotreba načela ravnopravnosti bračnih drugova pri slobodnom i samostalnom određivanju opšteg i bračnog domicila. Iz ovog načela proističe princip da se bračnim drugovima ne priznaje pravo da ne žive zajedno. Zbog toga, kada odvojenost bračnih drugova nije posledica jedne životne neophodnosti, već neodgovornog komoditeta i apriorne vezanosti samo za jedan grad ili jedno mesto stanovanja, onda se prekid faktičke bračne zajednice ne smatra opravdanim.

5. *Rađenje o glavi.* Ovaj brakorazvodni uzrok obično se tretira pojednostavljeno kao pokušaj ubistva bračnog druga. Iako se ovakav protivpravni akt, sa gledišta krivičnog prava, smatra jednim od najtežih prestupa, sa stanovišta bračnog prava pokušaj ubistva predstavlja samo jedan od mogućih uzroka koji je u stanju da izazove trajnu i tešku poremećenost bračnih odnosa.

Međutim, treba primetiti da sudska praksa dopušta mogućnost da rađenje o glavi bračnog druga ne dobije tretman opravdanog uzroka za razvod braka. To će biti naročito u slučaju ako je akt rađenja o glavi posledica jednog snažnog afekta izazvanog postupkom bračnog druga čiji je život kasnije bio ugrožen. Zbog toga se smatra da treba ostaviti sudovima da procene da li je u ovakvom ili sličnim slučajevima iščezlo uzajamno poverenje bračnih drugova i da li postoji mogućnost da se bračna zajednica održi i nastavi.

6. *Osuda.* Pre reforme zakonodavstva o braku i porodici, osuda na kaznu lišenja slobode u trajanju dužem od pet godina predstavljala je poseban, apsolutni uzrok za razvod braka. Razlozi za prihvatanje ovog brakorazvodnog uzroka bili su više fiziološke nego etičke prirode. Odsustvo mogućnosti da bračni drugovi vode bračnu zajednicu i održavaju polne odnose, smatralo se dovoljno opravdanim razlogom da se brak razvede.

Međutim, nakon izvršenih izmena u zakonodavstvu o razvodu, osuda na kaznu se više ne vezuje za prirodu izrečene kazne, njenu visinu i karakter izvršenog krivičnog dela. Istovremeno, izmenjen je i idejni pristup ovom brakorazvodnom uzroku. Umesto fizioloških smetnji, osnov za opravdanje ovog brakorazvodnog uzroka postaju etički razlozi. Uvre-

da, koju je bračni drug naneo svom suprugu osudom na kaznu, naročito zbog besčastećeg dela, može potpuno narušiti osećanja koja bračni drug gaji prema njemu i stvoriti u njegovom raspoloženju osećaj ne-trpeljivosti, razočarenja, izneverenog poverenja i odvratnosti.

S druge strane, treba imati u vidu da svaka izrečena kazna nije u stanju da izazove tešku i trajnu poremećenost bračnih odnosa. Konačan sud o ovom momentu u životu bračnih drugova u mnogome će zavisiti od karaktera izvršenog krivičnog dela, prisustva dece u tom braku, visine izrečene kazne, dužine trajanja braka, mogućnosti pomilovanja i sličnih okolnosti.

3. TEŠKA POREMEĆENOST BRAKA I KRIVICA BRAČNIH DRUGOVA

Teška i trajna poremećenost bračnih odnosa ne vezuje se za krivicu, pa dosledno tome i sam razvod braka za isti subjektivni kvalitet u ponašanju bračnih drugova. Prema tome, razvod zbog teške poremećenosti bračnih odnosa može se dopustiti nezavisno od prisustva krivice za razvod braka. Ovakav zaključak proističe iz same stilizacije čl. 47 Zakona o licima i porodici prema kojoj postojanje krivice nije uslov za razvod braka. Međutim, ovo pravilo trpi izuzetak i to u slučaju kad se trajna i teška poremećenost bračnih odnosa vezuje za isključivu krivicu bračnog druga koji je postavio zahtev za razvod braka. Samo u ovom slučaju krivica za poremećaj bračnih odnosa ima značaja za ocenu opravdanosti zahteva za razvod braka.

1. *Pojam krivice.* Pojam krivice ne razlikuje se, u načelu, po svojoj prirodi i svojim sastavnim komponentama, od opšteg pojma krivice u pravnoj nauci. U sklopu ovih postavki Vrhovni sud određuje pojam krivice kao protivpravno postupanje (činjenje i nečinjenje) koje je vezano za povredu bračnih dužnosti nezavisno od njihove pravne ili moralne sadržine. Iz ovakve definicije rezultira i izvesna osobenost krivice za razvod braka koja se vezuje ne samo za povredu porodičnopravnih normi, dakle pravila ponašanja koja su zakonom predviđena, već i za povredu moralnih principa čija je primena vezana za dobru volju, vaspitanje i ličnu kulturu bračnih drugova. Osim toga, treba primetiti, da se i kao izvesna specifičnost krivice u zakonodavstvu o razvodu, pojavljuje i mogućnost njenog retroaktivnog delovanja u delimičnom smislu te reči. Pošto su odnosi u braku lične prirode veoma osetljivi i s obzirom na činjenicu da se u sadašnje odnose u braku često prepliću i unose elementi iz prošlosti bračnih drugova, to netačno, lažno i tendenciozno prikazivanje te prošlosti, bez obzira na karakter njenog sadržaja (stanje zdravlja, uzrast, društveno štetnu aktivnost, stepen obrazovanja, zanimanje, nacionalnu pripadnost, političko uverenje) u stanju je da poremeti bračne odnose ozbiljno i teško. Ako je ovako netačno iznošenje svoje prošlosti rezultat jednog svesnog i promišljenog postupka bračnog druga, onda se brak u ovom slučaju može razvesti njegovom krivicom. U krajnjoj liniji i uzroci vezani za prošlost izazivaju neposredne posledice na brak koji je vremenski određen u sadašnjosti.

Kad je reč o krivici za razvod braka, treba primetiti da se ona ne poistovećuje sa samim postupkom (činom) bračnog druga kao objektivnim faktom. Krivica je jedna psihička pojava i kao takva predstavlja odnos supruge prema njegovom ponašanju, a ne i samo ponašanje. Zbog toga se smatra da je formulacija u zakonu, o odnosu teške poremećenosti prema isključivoj krivici, netačna jer se duboka poremećenost u braku ne vezuje za krivicu bračnog druga, već za njegov određen postupak.

U Zakonu o licima i porodici ne prihvata se princip prebijanja krivice (*compensatio delicti*), niti se opravdanje za protivpravno postupanje traži u objektivnoj nemogućnosti drugog bračnog druga da svoje bračne dužnosti vrši. Obaveze bračnih drugova preuzete sklapanjem braka su samostalne i njihova procena, sa gledišta skrivljenog ponašanja bračnih drugova, može se izvoditi isključivo iz njihovog subjektivnog odnosa prema svojim postupcima.

2. *Duboka poremećenost braka bez krivice bračnih drugova.* Duboka i trajna poremećenost bračnih odnosa može biti izazvana s jedne strane postupcima bračnih drugova u kojima se ne može otkriti njihova krivica, a s druge strane spletom činjenica u kojima je delovanje čiste kauzalnosti apsolutno prisutno. Ovakvi uzroci za poremećaj bračnih odnosa nazivaju se objektivnim.

Sudska praksa je sa puno napora, pokazane umešnosti i jedne logične doslednosti razrađivala pojam objektivnih uzroka za razvod braka. Kao rezultat ove sudske aktivnosti, u krug objektivnih uzroka za razvod braka obično se unose: teška bolest i polna nesposobnost bračnih drugova; nesposobnost za začeće; teška obolelost dece i pojavljeni strah za rađanje novih potomaka koji bi nosili ista bolesna opterećenja; duga odvojenost bračnih drugova; i nesaglasnost naravi.

3. *Teška poremećenost braka usled obostrane krivice bračnih drugova.* Prisustvo obostrane krivice u postupcima bračnih drugova, koji su izazvali tešku poremećenost bračnih odnosa, najčešće se konstatuje u brakorazvodnoj praksi. Obostrana krivica postoji onda kada su bračni drugovi, svako na svoj način ili zajedničkom aktivnošću, svojim protivpravnim postupcima povredili bračne dužnosti i time izazvali tešku i trajnu poremećenost bračnih odnosa. Tužba za razvod braka, u ovakvom slučaju, pripada svakom bračnom drugu jer svoje pravo na tužbu izvodi iz protivpravnog ponašanja drugog bračnog druga.

Zakon o licima i porodici ne poznaje sistem stepenovanja krivice. Kada su oba bračna druga kriva onda težina krivice nema posebnog značaja. Krivica nije merilo za određivanje prirode i karaktera sankcije, već za ocenu mogućnosti da se postavi zahtev za razvod braka i odredi sadržaj pravnih posledica razvedenog braka. Zbog toga je intenzitet protivpravnih radnji u domenu bračnog prava sasvim irelevantan ako se ima u vidu da se raspon svih mogućih uzroka za razvod, počev od onih gotovo neprimetnih pa do činjenica koje su frapantno prisutne, uvek svodi na istu posledicu u obliku teške i trajne poremećenosti braka.

Kod obostrane krivice za razvod braka bez značaja je i pitanje ko je od bračnih drugova prvi izazvao svojim skrivljenim ponašanjem tešku poremećenost u bračnim odnosima. Protivpravni postupak jednog bračnog druga ne daje za pravo drugom da se posluži istim ili sličnim sred-

stvima. Međutim, valja istaći, da je teško očekivati da uvređeni suprug ostane miran u prisustvu skrivljenog ponašanja drugog bračnog druga. Šta više, od njega to i ne treba očekivati. Akcija bračnog druga izazvana željom da sačuva bračne odnose i odvraća bračnog druga od postupaka kojim ugrožava bračnu stabilnost, može biti primljena samo sa simpatijama i opštom podrškom. Zbog toga, kako ističe Vrhovni sud, reakciju bračnog druga na skrivljeno postupanje drugog supruga ne treba tretirati kao bračnu krivicu ako se javlja kao razumljiva i izvinjavajuća posledica te krivice. Naime, reagovanje bračnog druga na skrivljeno ponašanje svog supruga je opravdano ako ne izlazi izvan okvira normalnog i dopustivog ponašanja. Zbog toga, svi postupci uvređenog bračnog druga koji su izazvani drugim motivima i koji nemaju za cilj da se spreče i obuzdaju postupci drugog bračnog druga i na taj način očuvaju brak, ne mogu se tretirati, u odnosu na njegovu krivicu, kao izvinjavajuću. Osim toga, razlog za bračnu ekskulpaciju mora se tražiti i u reagovanju bračnog druga koje se neposredno vezuje za vreme u kome se odvija protivpravna aktivnost drugog bračnog druga.

4. *Teška poremećenost braka izazvana krivicom tuženog bračnog druga.* Ovaj slučaj teške poremećenosti bračnih odnosa, sa gledišta ocene suda, smatra se najjednostavnijim. Razvod braka u ovom slučaju posledica je skrivljenog ponašanja bračnog druga i predstavlja satisfakciju za povredu afekcionih interesa drugog bračnog druga koji razvod traži. Iako prestanak braka razvodom ne predstavlja sankciju za povredu bračnih dužnosti, isticanje krivice u ovom slučaju od posebnog je moralnog značaja za uvređenog bračnog druga.

5. *Teška poremećenost braka izazvana isključivom krivicom bračnog druga koji traži razvod.* Krivica u ponašanju bračnih drugova ne čini sastavnu komponentu osnovanosti razvoda. Brak se može razvesti i bez krivice bračnih drugova. Međutim, ako krivica nije faktor razvoda, ona u određenim slučajevima može biti razlog da se razvod ne dopusti. Negirajući razvod, krivica je u stanju da pravno očuva brak. Ovakav tretman krivice izazvan je potrebom da se etički ispita i oceni osnov zahteva bračnog druga da se brak razvede. Pri ovakvoj oceni isključuje se mogućnost proizvoljnih razvoda, kao i stvaranje uzroka za razvod svojim sopstvenim postupcima. Ako se drugi bračni drug protivi razvodu, onda sudska presuda ne može predstavljati nemoralni trijumf jednog protivpravnog postupka. Stari je princip da niko iz svog protivpravnog akta ne može izvesti pravo za sebe.

U okviru ovih okolnosti razvod se neće dopustiti u dva slučaja: a) ako je bračni drug, koji traži razvod, isključivo kriv za tešku poremećenost bračnih odnosa; i b) ako se suprug koji je tužen, protivi razvodu u nastojanju da brak održi.

a) *Isključiva krivica.* Kao tipičan primer za prisustvo isključive krivice, u sudskoj praksi se uzima vanbračna veza bračnog druga koji razvod traži. Ponašanje ovog bračnog druga predstavlja jedini uzrok za nastalu tešku poremećenost u bračnim odnosima. Drugi bračni drug nije ničim doprineo da ova poremećenost nastane. Na to nisu uticale ni moguće objektivne okolnosti.

Prema tome, treba primetiti da se prva pretpostavka za određivanje pojma isključive krivice vazuje za odsustvo bilo kakvog udela dru-

gog bračnog druga u nastaloj poremećenosti bračnih odnosa. Isključiva krivica, prema navodima koji se mogu konstatovati u pojedinim sudskim odlukama, objektivno znači „isključivu nekrivicu” (odsustvo krivice) drugog bračnog druga. Takvog stanja nema ako je tuženi bračni drug makar i u najmanjem stepenu svojim protivpravnim postupkom doprineo da nastane teška poremećenost u bračnim odnosima.

Druga pretpostavka za određivanje pojma isključive krivice vezuje se za odsustvo bilo kakvog spoljnog, objektivnog činioca koji je u stanju da poremeti bračne odnose.

b) Protivljenje tuženog bračnog druga da se brak razvede. Brak se neće razvesti u prisustvu isključive krivice bračnog druga koji razvod traži ako se bračni drug, koji je tužen, protivi razvodu braka. Nastojanje tuženog bračnog druga da brak očuva ne mora značiti i stvarnu mogućnost da se bračna zajednica ponovo uspostavi. Stepen poremećenosti bračnih odnosa ne umanjuje pravo bračnog druga da se protivljenjem razvodu očuva pravno prisustvo braka. U načelu, bračni drug nije dužan da pred sudom iznosi razloge za svoje protivljenje razvodu. Sama činjenica da se nalazi u braku i da ničim nije doprineo poremećaju bračnih odnosa, čini opravdanim njegovu želju da se brak održi.

Međutim, u skladu sa zahtevima brakorazvodnog sistema teške poremećenosti, predviđen je i izuzetak od načela da se brak može razvesti u prisustvu isključive krivice bračnog druga koji razvod traži. Stav bračnog druga koji se protivi razvodu ne sme biti povod za moguće zloupotrebe. Njegovo protivljenje razvodu ne predstavlja „veto” za sudsku odluku da se brak razvede. Bračni drug koji svojim protivljenjem razvodu vrši ucenu bračnog druga, koji zna da se narušeni brak više ne može uspostaviti i koji to intimno ne želi ali nastoji da drugog bračnog druga sitnim pakostima onemogući u traženju nove bračne sreće, i najzad, koji ovakav stav gradi na sebičnim, koristoljubivim i drugim niskim pobudama, ne može tražiti niti dobiti podršku sudske odluke. Zbog toga, ambicije tuženika u određenim slučajevima treba odvojiti od opštih društvenih interesa.

Prema sudskoj praksi, važni društveni razlozi koji opravdavaju razvod i pri isključivoj krivici bračnog druga, obično se svode na ove momente:

aa) Da su u vanbračnoj zajednici, koju je zasnovao krivi bračni drug, rođena deca, za razliku od razorenog braka u kome deca nisu prisutna. Društveni interes u ovom slučaju nalaže da se brak razvede kako bi se deca nadgledala u legalnoj porodičnoj zajednici.

Međutim, ako su deca rođena u vanbračnoj zajednici ali i u razorenom braku, onda treba ceniti, sa gledišta opštih interesa, gde se nalazi pravo mesto jednog od roditelja. Za donošenje odluke, koja će biti u skladu sa zahtevima pravičnosti, treba poći od uzrasta dece, od činjenice kojoj su deci oba roditelja potrebija, od sredine u kojoj deca žive, kao i od trajanja bračne, odnosno vanbračne zajednice;

bb) Da u odnosima bračnih drugova postoji prekid faktičke bračne zajednice koji traje dugi niz godina. Ovakav brak, bez svog pravog smisla i stvarnog sadržaja negativno utiče na same bračne drugove a služi i kao rđav primer budućim naraštajima;

cc) Da društveni položaj tužioca ne dozvoljava da se istovremeno nalazi u braku i u vanbračnoj zajednici. Ova podjeljenost bračnog druga između pravnih zahteva i faktičke realnosti utiče rđavo na jačanje društvenog morala. Zbog toga, ova pravna i društvena protivrečnost u ličnom životu jedne osobe, može biti u suprotnosti sa njenim zanimanjem i društvenom misijom uopšte. To bi naročito bio slučaj sa učiteljem koji stalno dolazi u kontakt sa mladim generacijama i čija je vaspitna uloga, obično potvrđena i primerom iz ličnog života, izuzetno značajna. Zbog toga ozbiljni društveni razlozi nalažu da se i ovakav brak razvede.

Dr Mihajlo Mitić, vanredni profesor

LE DIVORCE EN DROIT BULGARE JUSQU'AU CODE DE FAMILLE

(Résumé)

Après l'établissement du système social socialiste jusqu'à la promulgation du Code de famille de 1968, la législation bulgare relative au divorce a traversé deux phases. Pendant la première période, le droit de la famille avait accepté le système de divorce pour perturbation grave, avec le divorce par consentement mutuel. En plus de la cause générale du divorce il fut accepté sept causes particulières et absolues du divorce.

La seconde période dans l'évolution de la législation bulgare relative au divorce commence en novembre 1953 à la suite de la promulgation de la Loi portant modifications et amendements à la Loi sur les personnes et la famille. Après cette réforme fut abandonné le divorce par consentement mutuel, ainsi que le système de causes particulières du divorce. La législation sur le divorce repose exclusivement sur le système de perturbations graves. La faute du divorce ne constitue pas la cause du divorce, mais à des conditions déterminées elle peut servir de présomption pour ne pas accepter la demande en divorce. Or, lorsqu'il s'agit des intérêts sociaux généraux, le divorce peut être prononcé même malgré la faute exclusive de l'époux qui demande le divorce. La jurisprudence a analysé ces cas avec une habileté consommée en partant du fait que les positions des époux doivent être conciliées avec les intérêts de la société.

